

Тетяна Чуйко

кандидат мистецтвознавства,
заступник генерального директора з наукової роботи
Національного музею Тараса Шевченка
(Київ, Україна)

Tetiana Chuiko

Candidate of Art Studies (PhD),
Deputy Director General for Studies,
Taras Shevchenko National Museum
(Kyiv, Ukraine)

**НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ВІДОМИХ КОЛЕКЦІЙ:
АЛЬБОМ ПОРФИРІЯ МАРТИНОВИЧА
В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**UNKNOWN ASPECTS OF WELL-KNOWN COLLECTIONS:
THE ALBUM OF PORFYRII MARTYNOVYCH IN THE COLLECTION
OF THE TARAS SHEVCHENKO NATIONAL MUSEUM**

Анотація

У колекції Національного музею Тараса Шевченка зберігається альбом із ескізними зарисовками та начерками, що був переданий в 1949 р. як Альбом художника І. Соколова. Зважаючи на наявність на одному з аркушів альбому підпису Мартиновича, що добре прочитується, було висловлено припущення про причетність до альбому цього художника. Вивчивши документальну базу щодо побутування предмета, науковці музею залучили до дослідження фахівців із НХМУ, де зберігаються твори цього митця. Ця співпраця допомогла атрибутувати предмет як Альбом рисунків Порфирія Мартиновича, невідомий раніше.

Ключові слова:

альбом, ескізни замальовки, начерки, авторство, атрибуція, Порфирій Мартинович.

Abstract

In the collection of the Taras Shevchenko National Museum, there is an album containing preliminary sketches and drawings, which was cataloged in 1949 as the album of the artist I. Sokolov. Given the presence of Martynovych's signature on one of the album's folios, a hypothesis was proposed regarding the artist's involvement. After examining the documentary basis of the object's history, the museum's researchers collaborated with specialists from the National Art Museum of Ukraine (NAMU), where works by this artist are housed. This collaboration led to the attribution of the object as the previously unknown Album of Drawings by Porfyrii Martynovych.

Keywords:

album, preliminary drawings, sketches, authorship, attribution, Porfyrii Martynovych.

Альбом із ескізними зарисовками та начерками, що зберігається в колекції Національного музею Тараса Шевченка, надійшов до зібрання з Галереї картини Шевченка в Харкові в 1949 р. під авторством художника Івана Соколова. Кілька років тому мною було висловлено припущення про його належність, і, відповідно, авторство ескізних зарисовок та начерків, художнику Порфирію Мартиновичу. Альбом потребував належної атрибуції, проведення наукового дослідження.

Аналіз наукових джерел, в яких розглянуто життєвий шлях і творчу діяльність художника І. Соколова і живописця, графіка, фольклориста й етнографа П. Мартиновича в контексті історії української культури, дає можливість повніше застосувати біографічні матеріали та мистецтвознавчу складову цих праць для здійснення точної атрибуції предмета з колекції Національного музею Тараса Шевченка. Теоретичну базу дослідження склали: монографія П. Говді (К., 1966), в якій розглянуто творчість Шевченкового сучасника й доброго знайомого художника І. Соколова; монографія С. Таранушенка «П. Д. Мартинович» (К., 1958), стаття С. Музиченка «П. Д. Мартинович (До 110-річчя з дня народження)», надрукована в журналі «Народна творчість та етнографія» (1966, № 2). Значення постаті П. Мартиновича для української культури висвітлили в ґрунтовних статтях О. Єременко та П. Ротач – у Шевченківській енциклопедії: у шести т. – К., 2013. – Т. 4. – С. 96, а також В. Ханко – в Енциклопедії сучасної України. – К., 2018. – Т. 19. Творчість Порфирія Мартиновича в контексті образотворчої шевченкіани розглянув М. Волошин у статті «У силовому полі генія», опублікованій у Шевченківському збірнику «В сім'ї вольній, новій» (1986, Випуск третій). Важливим для вивчення доробку й творчої манери П. Мартиновича, визначення його міс-

ця в історії українського образотворчого мистецтва є розгляд його художньої спадщини в працях П. Говді «Посилення народно-демократичних течій в українському мистецтві (60-і рр. XIX – початок XX ст.). Живопис графіка» у виданні «Нариси з історії українського мистецтва» (К., 1966) та В. Рубан «Український портретний живопис другої половини XIX – початку XIX століття» (К., 1986).

На сьогодні існує лише одне спеціальне монографічне дослідження творчості українського художника П. Мартиновича, здійснене С. Таранушенком у 1958 р. На одному з аркушів альбому з колекції Національного музею Тараса Шевченка, що надійшов до колекції як альбом художника І. Соколова, наявний напис, що добре прочитується: «Листопаду 2 дня Мартиновичъ». Зважаючи на це, мною було висловлено припущення про причетність до альбому художника Порфирія Денисовича Мартиновича.

Доробок художника П. Мартиновича не був достатньо поцінований за імперської доби через виразну україноцентричність його творчої діяльності в усій її багатогранності. Активний учасник заходів, зорганізованих українською громадою Петербурга, ще під час навчання в Академії мистецтв; знавець козацького фольклору, автор багатьох самобутніх портретів національних типів полтавських козаків і українських селян; один із найавторитетніших українських фольклористів, він рано повністю припинив художню практику. Життя митця було доволі довгим, він прожив сімдесят сім років, але доля – трагічною. В двадцять три роки він занедужав на важку нервову хворобу. До цього призвів, зокрема тиск академічного керівництва, адже в Академії мистецтв не сприймали систематичне порушення Мартиновичем установлених там канонів, що полягало в додаванні української жанровості. Художник був змушений припинити

навчання. В тридцять чотири роки він узагалі повністю перестав малювати. Проте, встиг зацікавитися музейною справою, ставши одним із фундаторів Красноградського краєзнавчого музею на Харківщині. У Краснограді він і помер від голоду в грудні 1933 р. Сьогодні маємо можливість віддати належне цій непересічній особистості, повернувши його ім'я творам із відомої музейної колекції.

У зібранні Національного музею Тараса Шевченка зберігається альбом із ескізними зарисовками та начерками (Г-1336–1348), що був переданий із Галереї картини Шевченка (далі – ГКШ) в Харкові у 1949 р. як Альбом художника Івана Соколова (від мешканки Харкова Миколаєвої). Альбом саморобний, зшитий ниткою; обкладинка з картону зеленуватого кольору, від неї зберігся лише передній аркуш. На обкладинці посередині наклеєний прямокутник світлого паперу із написом: «Альбомъ» та датою «1875» графітовим олівцем. Жодних інших написів обкладинка не містить. У Каталозі фондів Державного музею Т. Г. Шевченка (тепер – Національний музей Тараса Шевченка), що вийшов у 1967 р., знаходимо: «Альбом Соколова Івана Івановича. В альбомі, розміром 198x323 мм, 13 аркушів, на яких художник І. І. Соколов виконав олівцем, тушшю, аквареллю начерки, ескізні зарисовки запорізьких козаків, типи різних націй, зразки бандур і лір, портрети письменників та художників». **(Рис. 1)**

На одному з аркушів альбому є напис, що добре прочитується: «Листопада 2 дня Мартиновичъ» **(Рис. 2)**, відтак при уважному огляді предмета кілька років тому мною було висловлено припущення про причетність до альбому художника Порфирія Денисовича Мартиновича.

Оскільки біля ряду начерків стоїть дата «1875», то за однією з версій припускалося, що молодий Мартинович,

Рис. 1.

Рис. 2.

якому на той час було 19 років, міг залишити свій автограф у альбомі старшого митця. Крім того, було взято до уваги, що виставка в Академії мистецтв 1860 р., на якій представили три картини І. Соколова, була останньою, в якій він взяв участь. Причини його відходу від творчості невідомі. Є лише кілька припущень, зокрема, зайнятість господарством у селі, а також хвороба очей. Отож, альбом може належати не йому, а саме П. Мартиновичу. При дослідженні документальної бази щодо побутування предмета, було зауважено наступне. Як свідчить документ – опис ящика № 12 до акту № 36 від 03.04.1942 р., – евакуйований у 1942 р. разом із іншими музейними предметами із ГКШ до Новосибірська досліджуваний альбом був записаний як «Альбом І. І. Соколова, на 13 листах, с рисунками І. І. Соколова, Мартиновича и др.». Як бачимо, харківські музей-

ники певний час мали сумнів щодо його атрибуції, з одного боку, зауваживши причетність П. Мартиновича, з іншого – не відкидаючи авторства не лише І. Соколова, а й інших, конкретно не означених, художників. Проте, згодом цей альбом згадується лише як «Альбом І. І. Соколова».

Оскільки колекція Національного музею Тараса Шевченка (далі – НМТШ) не належить до тих зібрань, де зберігаються добірки творів Порфирія Мартиновича, подальші дослідження потребували, зокрема залучення фахівців із Національного художнього музею України (далі – НХМУ), де зберігаються твори цього митця, з-поміж яких і альбоми з зарисовками та начерками.

Окрім того, в книзі актів вступу до ГКШ за 1933–1941 рр., що зберігається в НМТШ, в акті від 02.10.1936 р. зазначено, що на підставі Розпорядження завідуючого відділом образотворчого мистецтва та музеїв Українського Управління в справах мистецтва при РНК УРСР т. Знойка від 01.10.1936 р. ГКШ передає музею російського мистецтва в м. Києві Альбом художника І. Соколова з оригінальними зарисовками автора олівцем часу перебування автора в Іспанії. Ми вирішили порівняти згаданий у цьому документі альбом І. Соколова з тим, що в 1949 р. був переданий до Державного музею Тараса Шевченка (тепер – НМТШ). Однак, з'ясувалося, що альбом митця з іспанськими зарисовками не зберігся, вочевидь загинувши під час подій Другої світової війни.

Спробуємо розібратися, чому ж у Харкові, передаючи альбом із ГКШ до київського музею Тараса Шевченка, припустилися помилки в атрибуції. Обидва згадані художники, випускники

петербурзької Академії мистецтв, відомі творами на українську тематику, зокрема, зображенням народних типів.

Живописець і рисувальник Іван Іванович Соколов (1823, Астрахань – 1910, Харків) малював українські жанри, які дуже цінувалися. І. Соколову було тридцять років, коли його життя стало міцно пов'язаним з Україною, він подовгу жив у селі Ганжівці на Харківщині, в маєтку своєї тітки. П. Говдя писав: «У 50-х роках в Петербурзі працює група художників, об'єднаних не тільки дружніми стосунками, а й спільністю творчих інтересів, що концентрувалися навколо жанрового живопису, зверненням до народного життя. Для художників цього кола (Жемчужников, Бейдеман, Агін, Лагоріо, Микешин, Трутовський, Соколов) українська тема була близькою і такою, що знаходила своє глибоке втілення у їхній творчості»¹. Д. Антонович про успіхи Соколова зауважив: «Його українські жанри дуже цінилися [...] і досі ціняться значно дорожче, ніж жанри Трутовського»². Відзначалося, що «в картинах Соколова, побудованих на глибокому спостереженні народного життя, є жива безпосередність, свіже поетичне почуття, достовірність народних образів»³. З кінця 1860-х рр. художник назавжди оселився в Україні. Л. Жемчужников для своєї «Живописної України» (1861–1862), задуманої як продовження Шевченкової традиції, використав ряд малюнків І. Соколова для переведення в офорти («Дівчата Полтавської губернії», «Козак з містечка Вереміївки» та ін.). У 1889 р. Соколов переїхав до Харкова, ставши одним із засновників і головою Харківського товариства красних мистецтв. У Харкові він і помер.

Очевидно, не менше значення в тому, що автором зарисовок і начерків в

¹ Говдя П. Іван Соколов. – К.: Мистецтво, 1980. – С. 22.

² Антонович Д. Шевченко – маляр. – К.: Україна, 2004. – С. 131.

³ Говдя П. Іван Соколов. – К.: Мистецтво, 1980. – С. 46.

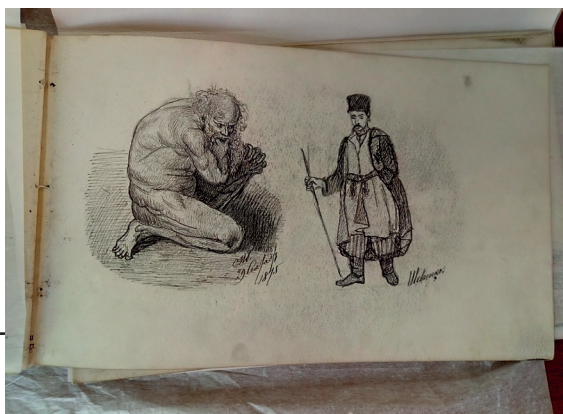

Рис. 3.

Рис. 4.

альбомі вважали саме І. Соколова, мало його особисте знайомство з Т. Шевченком, що відбулося на початку 1858 р. Невдовзі поет занотував до Щоденника: «...зайшли до художника Соколова, помилувалися мальованими нашими земляками й землячками...»⁴. Ось як Тарас Шевченко характеризує Івана Соколова в рекомендаційному листі до Г. Галагана: «Може, приблукає в Сокиринці оцей добрий чоловік і маляр дуже дотепний, то ти, мій друже, Богу милий, ласкаво привітай його. Воно розумне, добре і любить наш народ і нашу країну. А звать його Іван Іванович Соколов»⁵. Відомо, що, відбираючи твори інших художників для роботи над офортами, Т. Шевченко звернув увагу на карти-

ну І. Соколова «Приятелі», а згодом, у 1859 р., офорт з цієї картини разом із офортом із картини Рембрандта «Притча про виноградаря» Шевченко подав до Ради Академії мистецтв із проханням надати йому звання академіка гравюри.

Отож, не дивно, що на одному з аркушів альбому знаходимо копію фрагмента (постать) Шевченкового «Знахаря» (Рис. 3), а на іншому – бачимо малюнок очевидно зі світлини поета роботи А. Деньєра 1859 р.: Тарас Шевченко на повний зріст, у кожусі й смушевій шапці. (Рис. 4) Проте, пам'ятаємо, що на одному з аркушів є напис, що добре прочитується: «Листопаду 2 дня Мартинович». На інших аркушах дати написані в манері, характерній саме для нього.

Графік і живописець Порфирій Денисович Мартинович (1856, с. Костянтинівка Костянтиноградського повіту Полтавської губернії, тепер Сахновщинського району Харківської обл. – 1933, м. Красноград Харківської області) відомий ще й як фольклорист і етнограф. Особливу увагу він приділяв передусім кобзарському фольклору. П. Мартинович – автор численних малюнків на теми українського побуту кін. 19 – поч. 20 ст., серії графічних портретів селян. В. Войцехівський писав: «Дитячі роки Мартиновича пройшли, з одного боку, в дрібно-урядницькому, міщанському оточенні, а з другого боку, серед кобзарів, лірників, чумаків. Їх було тоді повно в Констянтинограді й зокрема в будинку батька Мартиновича, що цікавився народним епосом та побутом. Це оточення, що мало в собі рештки романтики кінця XVIII й початку XIX ст., не могло не зацікавити молодого Мартиновича»⁶. Дослідник зазначав, що у майбутнього художника рано виявився на-

⁴ Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – Київ: Наук. думка, 2003. – Т. 5. – С. 181.

⁵ Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. – Київ: Наук. думка, 2003. – Т. 6. – С. 172.

⁶ Войцехівський В. Художник П. Д. Мартинович // «Життя і революція». – К., 1930. – Кн. VII. – С. 148.

хил до малювання, а його світогляд був сформований вдома, в рідному середовищі. Показовою була історія, що трапилася під час навчання П. Мартиновича в петербурзькій Академії мистецтв: «І ось Мартинович на задану біблійну тему "Пророк Данило захищає перед судом Сусанну" малює композицію, де, відходячи від академічних канонів, вводить в картину яскраво реалістичних, експресивних свідків і двох дядьків, острижених в кружало, в сучасному одягові». Не дивно, що, працюючи під час літніх канікул в Україні (1874–1880), «Мартинович зростає як маляр, виробляє свій, відмінний від академічного світогляд, звільняється від сухих академічних прийомів у техніці, створивши різноманітну техніку олівця, основного матеріалу, в якому Мартинович дав свої ліпші твори»⁷. У той час – 1874–1880 рр. – він робив замальовки українського побуту, писав портрети селян, збирав етнографічні матеріали. О. Сластіон згадував: «Уже тоді він устиг виробити таку [...] силу, таку плавність лінії, якої – я це сміло можу сказати – не було в багатьох професорів нашої Академії»⁸. П. Говдя писав, що почерк художника «відзначається точністю, багатством і різноманітністю прийомів, виразністю ліній. Численні портретні зарисовки українських селян, чумаків [...] – це живі, надзвичайно характерні типи, зафіксовані художником під час його подорожей по селах України»⁹. Дослідниця історії українського портрета В. Рубан відзначила особливість трактування Мартиновичем селянських образів, «у зображеннях яких основною виступає не

етнографічна, а саме психологічна сторона, внаслідок чого чіткіше виявляється морально-етична оцінка особи»¹⁰.

Мартинович певний час жив у с. Вереміївка Золотоніського повіту Полтавської губернії. С. Музиченко зазначає, що «протягом 1878–1880 рр. він щоліта бував у Вереміївці – старовинному чумацькому селі на Полтавщині, де з запалом малював чумаків, реліквії чумацького господарства. Олівець його був надиво гострим, малюнок – чітким, чеканим»¹¹. Як пам'ятаємо, у Вереміївці бував і малював, мандруючи Полтавщиною, й І. Соколов.

П. Мартинович активно працював як ілюстратор. Звернувшись до шевченківської тематики, він, зокрема виконав ілюстрації до поем «Гайдамаки», «Катерина», «Наймичка». В альбомі з колекції НМТШ знаходимо, вочевидь, ілюстрацію до «Тараса Бульби» М. Гоголя, внизу є напис олівцем і дата: «Тарас та Андрій. 30 сентября 1875». Не виключено, що зарисовки, зроблені на майже половині аркушів альбому, представляють підготовчий процес щодо інтерпретації різних літературних творів.

На користь того, що альбом належав Мартиновичу, свідчить і те, що на звороті дванадцятого та на тринадцятому аркуші бачимо начерки музичних інструментів – бандур та лір, якими особливо цікавився Порфирій Денисович як збирач і в майбутньому – знавець кобзарського фольклору.

Найбільші зібрання творів П. Мартиновича належать музеям Слобожанщини – Харківському художньому музею

⁷ Войцехівський В. Художник П. Д. Мартинович // «Життя і революція». – К., 1930. – Кн. VII. – С. 149.

⁸ Музиченко С. П. Д. Мартинович (До 110-річчя з дня народження) // Народна творчість та етнографія. – К.: Наук. думка, 1966. – № 2. – С. 81.

⁹ Говдя П. Посилення народно-демократичних течій в українському мистецтві (60-і рр. XIX – початок XX ст.). Живопис графіка // Нариси з історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1966. – С. 128.

¹⁰ Рубан В. Український портретний живопис другої половини XIX – початку XX століття. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 51.

¹¹ Музиченко С. П. Д. Мартинович (До 110-річчя з дня народження) // Народна творчість та етнографія. – К.: Наук. думка, 1966. – № 2. – С. 82.

та Сумському художньому музею ім. Никанора Онацького. Добірка його творів, зокрема альбомів із начерками, зберігається в Національному художньому музеї України в Києві.

Отже, було вирішено залучити до атрибуції предмета науковців НХМУ. Така колаборація науковців НМТШ (заступниця генерального директора з наукової роботи Тетяна Чуйко, завідувача відділом науково-освітньої роботи Ірина Бікмуліна) та НХМУ (завідувач наукового відділу графіки Данило Нікітін) допомогла знайти відповіді на питання, що виникли при дослідженні альбому. Д. Нікітін провів огляд музейних предметів колекції НМТШ з інвентарними номерами Г-1336 – Г-1348 під спільною назвою «Альбом І. І. Соколова». Наводимо зроблені ним висновки та рекомендації щодо оглянутого предмету: «Порфирій Денисович Мартинович (1856–1933) – видатний український мистець, маляр та графік, портретист, авторитетний дослідник української традиційної культури. Відомий створеною в 1870-і рр. унікальною портретною галереєю українських селян та селянських типів. Його портретні рисунки, виконані, переважно, графітовим або чорним олівцем, демонстрували не лише віртуозне володіння технікою у передачі пластики обличчя, а досягали у кращих зразках глибокого проникнення у психологію та характер портретованого, піднімалися до рівня високого мистецького узагальнення.

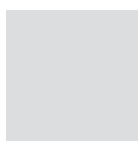
У 1874–1880-х рр. П. Мартинович навчався у Петербурзькій академії мистецтв, здійснював подорожі Україною, вивчаючи й змальовуючи народний

побут, одяг, портретуючи селян Слобожанщини, Подніпров'я, зокрема, с. Вереміївки.

Манера рисунку П. Мартиновича відзначається енергійним штрихуванням, поєднанням із розтиранням олівця, точною пластичною характеристикою форми, у портретних начерках – миттєво схопленою емоцією, характером людини. Також рисунковій манері мистця притаманно зосередження уваги на першорядних елементах та схематичне окреслення другорядних. Часто серед його рисунків селян зустрічається специфічна постановка фігури у повний зріст у $\frac{3}{4}$ повороті спиною до глядача.

Проведений порівняльний аналіз засвідчив, що за ключовими ознаками: наявністю підпису, характерним почерком у підписах дат, характерними рисами мистця (Порфирія Мартиновича), портретованого (або автопортретованого) на сторінці з інв. № Г-1337, манерою рисунку, тематикою окремих начерків та композицій, оглянуті предмети повністю відповідають еталонним зразкам творчості Порфирія Мартиновича, що зберігаються в НХМУ, зокрема, його альбомам начерків (інв. №№ Гр-2228, Гр-2230). З огляду на це, рекомендовано змінити діючу атрибуцію на «Альбом рисунків Порфирія Мартиновича 1875 року».

Отже, в результаті співпраці науковців НМТШ та НХМУ з'ясовано: в колекції Національного музею Тараса Шевченка зберігається донедавна невідомий Альбом рисунків Порфирія Мартиновича, творів якого, особливо в музейних зібраннях Центральної України, зовсім небагато.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Антонович Д.** Шевченко – маляр. – К.: Вид-во «Україна», 2004.
- Войцехівський В.** Художник П. Д. Мартинович // «Життя і революція». – К., 1930. – Кн. VII.
- Волошин М.** У силовому полі генія // Шевченківський збірник «В сім'ї вольній, новій». – К.: Радянський письменник, 1986. – Випуск третій / Упоряд. О. Дмитренко, В. Костенко. – С. 209–212.
- Говдя П.** Посилення народно-демократичних течій в українському мистецтві (60-і рр. XIX – початок XX ст.). Живопис графіка // Нариси з історії українського мистецтва. – К.: Мистецтво, 1966.
- Говдя П.** Іван Соколов. – К.: Мистецтво, 1980.
- Державний музей Т. Г. Шевченка. Каталог фондів / за ред. К. Чумак; уклад. Н. Полонська, Н. Прокопенко. – К.: Мистецтво, 1967 – С. 150.
- Єременко О., Ротач П.** Мартинович Порфирій Денисович // Шевченківська енциклопедія: в 6-ти т. – Т. 4: М–Па / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2013. – 808 с. : [953] іл. + кольор. вклейка.
- Майстренко-Вакулєнко Ю.** Збірки українського рисунка XVIII – початку XX століть у фондах вітчизняних музеїв. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [intkonf. org.> maystrenko-vakulenko].
- Мартинович Порфирій Денисович / В. М. Ханко // Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://esu.com.ua/article-65734>.
- Музиченко С.** П. Д. Мартинович (До 110-річчя з дня народження) // Народна творчість та етнографія. – К.: Наук. думка, 1966. – № 2.
- Рубан В.** Український портретний живопис другої половини XIX – початку XX століття. – К.: Вид-во «Наукова думка», 1986.
- Сластьон О.** Мартинович. Спогади. – Харків: Вид-во «Рух», 1931.
- Шевченко Т.** Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 5.
- Шевченко Т.** Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 6.